

„A magyarfalusi szokások – írja Iancu Laura – akár ünnepnapokhoz, akár hétköznapiakhoz kapcsolódnak, azonos lényeget hordoznak: azokat valamilyen természetfölötti erővel állítják összefüggésbe. A közösség számára ugyanakkor a vallásos ünnepek adnak alkalmat arra, hogy az egyének jobbik, szebbik, keresztényibb, egyszóval előnyösebb éniüket nyilvánosan megmutathassák, közösségi összetartozásukat kifejezhessék.”

Berta Péter (szerk.): Használtcikk-kultúrák. Ideológiák, gyakorlatok és értelmezői közösségek. MTA BTK Néprajztudományi Intézet, Budapest, 2012. 309 p. 79 fénykép, 2 ábra.

Juhász Katalin

A használtcikk, régiségek gyűjtése, adás-vétele, a hulladékkezelés és a hasznosítása csak újabban keltette fel a kultúra- és társadalomtudományok érdeklődését. Pedig „...a használtcikk-kultúrák antropológiai és szociológiai vizsgálata nemcsak a tárgyak világába enged betekintést, hanem hozzájárul a szubjektumok egymáshoz és önmagukhoz való viszonyának – identitásoknak, társadalmi és gazdasági különbségeknek, stb. – a mélyebb megértéséhez is” – állapítja meg a szerkesztő Berta Péter a kötet hátlapjára írt ajánlásában. Berta Péter e témakör kutatásában úttörő szerepet játszik Magyarországon. A *Replika* társadalomtudományi folyóirat 2008-ban megjelent 63. számában már korábban is szerkesztett egy kiváló tematikus összeállítást *Tárgy-transzformációk: határátlépés, életrajz, identitás címmel*, a bevezető tanulmányában a tárgyak és személyek kölcsönhatását vizsgálva széles körű kutatástörténeti áttekintés alapján már akkor felvázolta a téma korszerű elméleti hátterét.

A Berta Péter által szerkesztett, most kiadott önálló kötet tíz tanulmánya közép-európai történeti és jelenkori példákon keresztül, interdiszciplináris megközelítésben mutatja be a használtcikkhez való viszony változó társadalmi és kulturális mintáit, belső dinamikáját. A tanulmánykötet írásai a legkülönbözőbb tárgycsoportokkal, szubkultúrákkal foglalkoznak, miközben egy-egy ponton egymáshoz is kapcsolódnak. Az öt tematikus egység mindegyikében két-két tanulmányt olvashatunk. A szerzők egy része az MTA BTK Néprajztudományi Intézetének kutatója, másik részük egyéb szakterületeken és intézményekben tevékenykedik.

Az első fejezetben két esettanulmány a használtcikk-transzformáció speciális megnyilvánulásai-val, a (re)szakralizálással és kommodifikációval foglalkozik. Nagy Károly Zsolt terjedelmes, eredeti tárgyleírás-részletekkel kiegészített írásában a református egyház újabb liturgikus gyakorlatában, a szabadtéri tömeges istentiszteletek – elsősorban a *Magyar Református Egység Napja* megünneplése – alkalmával használt kerámia úrvacsorakehely kapcsán keletkezett vitákból kiindulva fejti fel a klenódiomokra, és ezen belül is az úrvacsorakehelyre vonatkozó egyházi szabályok, újítások, vélekedések történetét, illetve az említett tárgyakhoz fűződő viszonyulásokat. Az újfajta cserépkehely problémájának „sűrű leírásával” az egységes magyar református egyház még alakulófélben levő sorsával kapcsolatos jelenségeket igyekszik egy sajátos nézőpontból megvilágítani.

Deák Éva a 17. századi Magyarországra tett, történeti forrásokon alapuló képzeletbeli időutazásában a használt ruhák kérdésére összpontosítja figyelmét. A kora újkori Európában a ruha az egyik legértékesebb használati cikk, az elkészítéséhez szükséges megfelelő minőségű kelmék beszerzése pedig az akkori magyar viszonyok között nem volt egyszerű. Az is nyilvánvaló, hogy a legtöbb anyag, illetve ruhadarab több generációt is kiszolgálhatott, s gyakorlatilag szétfoslásáig – igaz, egyre csökkenő – valódi, és pénzben is mérhető értéket képviselt. Így a még hordható ruhadarabok – illetve kelmék – ajándékozható, zálogba adható és fizetőeszköz gyanánt is használható érték-tárgyfunkciót tölthettek be a korabeli társadalomban. A viselésre már alkalmatlan használt ruhákat is újrahasznosították, így azok sorsán keresztül a korabeli társadalmi viszonyok is kirajzolódnak az olvasó szeme előtt.

A következő két tanulmány a használtcikk két típusának gyűjtésével, illetve azokkal a szubkultúrákkal foglalkozik, amelyeknek életét jelentős mértékben meghatározza, átszövi egy bizonyos tárgyfajta birtoklásának igénye. Berta Péter 1998 óta foglalkozik a kettős kisebbségi helyzetben élő, erdélyi gábor és cārhar roma közösségek kutatásával. Összesen több mint két és fél éve tereptapasztalat áll a kötetben szereplő tanulmánya mögött is. A tanulmányban a tulajdonlás-történet, mint a fogyasztást befolyásoló szimbolikus tulajdonság megközelítési, elemzési lehetőségeinek szakirodalmi áttekintését követően „a többhelyszíni terepmunka módszerét alkalmazva egy kiugróan értékes gábor roma presztízstárgy” (antik ezüstpohár) sorsát követi nyomon, miközben ehhez kapcsolódva sajátos értékrendek, kapcsolatrendszerek, házasságkötési stratégiák, társadalmi hierarchiarendszer is érzékelhetővé válik. A tanulmány legfőbb értéke a nagyon gazdag interjúanyag és a helyszínen rögzített gyűjtői megfigyelések magas szintű tudományos értelmezése, miközben az olvasó egyben lebilincselő olvasmányt, valódi „dokumentumregényt” is élvezhet.

Hasonlóan magával ragadó a következő írás is, amelyben a BME Szociológia Tanszékének sokoldalú oktatója-kutatója Vályi Gábor (aki maga is gyűjtő, tehát „belülről” ismeri vizsgálat tárgyát) a bakelitlemezzel-gyűjtők világába enged betekintést. Vályi Gábor tanulmányában „Levi-Strauss és Stawt követve a mikrobarzdás hanglemezek körforgásának és »ülepedésének« hazai színterein” azoknak a kulturális gyakorlatoknak és elképzeléseknek ered a nyomába, „amelyek a rögzített zene anyagi kultúrájának háttérbeszorulásával párhuzamosan lassan kivesző lemezekhez kapcsolódnak”. A tanulmány első felében a különböző helyeken még fellelhető magángyűjteményeket sorra látogatva, és az ott rögzített személyes narratívák alapján a bakelitlemezekhez való személyes kötődés és az azoknak tulajdonított szentimentális érték problémáját járja körül. A második részben ismét személyes tapasztalatokból kiindulva, a használt bakelitlemezek kereskedelmi értékét alakító tényezőkkel foglalkozik. Végezetül a szerző a saját barátaiból álló szűk DJ-közösség példáján keresztül nyújt betekintést azokba a kollektív elképzelésekbe, „amelyekben a lemezek esztétikai és a lemezgyűjtési gyakorlatok morális értékelése elválaszthatatlanul összefonódik a személyes autenticitásról, presztízsről alkotott képzetekkel”.

A kötet következő fejezetének két szerzője elsősorban a szocializmus időszakára összpontosítja figyelmét. Ispán Ágota Lídia a használttruha-kereskedelem központi állami intézményével, a Bizonymányi Áruház Vállalat tevékenységével foglalkozik, amelyet a korábban virágzó, de a szocializmus értékrendszerétől idegen használtcikk-magánkereskedelem kiváltására hoztak létre. A korabeli üzemi újságok és egyéb, levéltárban fellelhető dokumentumok nyomán a szerző felvázolja a használtcikk-kereslet/kínálat alakulását, amelynek fényében plasztikusan rajzolódnak ki a magyarországi szocializmus főbb korszakai az áruhiánnyal jellemezhető diktatúrától kezdve a fogyasztói szocializmus, majd a rendszerváltás időszakáig.

Michalkó Gábor, az MTA CSFK Földrajztudományi Intézetének kutatója a turizmus felől közelítette meg a használtcikk témakört, sajátos „kacattúrára” invitálva az olvasót. Tanulmányában elméleti áttekintést ad a (bevásárló-)turizmus szerepéről a használtcikk termelésében, szállításában, értékesítésében, fogyasztásában és újrahasznosításában. Ennek során minden olyan utazástípust megvizsgál, amely valamilyen módon hozzájárulhat a használtcikk felhalmozódásához az utazó személy lakókörnyezetében. Foglalkozik tehát a bolhapiacok, ócskások, antikváriumok, régiségkereskedők árucikkeinek turisták általi fogyasztásával, a lomtanításra kihelyezett holmik utazás révén történő begyűjtésével, a szuvenírvásárlás nyomán feleslegessé vált tárgyak újrahasznosításával, a külföldi utak során becsempészett árucikk bizományi üzletek segítségével történő értékesítésével, valamint a termékbemutatókkal egybekötött utazások silány árucikkeinek továbbajándékozásával. A szerző 2000 óta két OTKA program keretében is foglalkozott a bevásárló-turizmus sokoldalú elemző vizsgálatával, kiegészítve ezt a Kodolányi János Főiskola turizmus szakos hallgatóival végzett, ugyancsak kiterjedt kutató-forrásfeldolgozó munkával. A tanulmány e sokéves vizsgálódás eredményeit foglalja össze, illetve tekinti át, melynek végén a szerző hangsúlyozza a földrajz, néprajz, szociológia és közgazdaságtudomány képviselői közötti interdiszciplináris párbeszéd fontosságát (amelynek egyébként kiváló példája maga a Berta Péter által szerkesztett kötet is).

A kötet negyedik fejezete a hulladékok újrahasznosításának speciális módjaival, a recycling art kétféle megnyilvánulásával foglalkozik. Varga Ágnes-Éva a Pécsi Tudományegyetem Néprajz-Kulturális Antropológia tanszékén, 2011-ben írt szakdolgozatának kötetben megjelent változata jelenkori esettanulmányként két, „használt alapanyagok újrahasznosítása révén esztétikai értékkel felruházott tárgyakat előállító budapesti vállalkozás”, a *Cellux Csoport* és a *Balkan Tango* összehasonlító elemzését tartalmazza. A fogyasztáskutatás vonatkozó szakirodalmának áttekintése, illetve az elméleti-módszertani bevezetőt követően, először bemutatja a két recycling art csoport tevékenységét és az általuk alkotott tárgyakat. A komparatív elemzésben kitér a termelői és fogyasztói motivációkra, öndefiníciós kísérletekre, foglalkozik az alapanyagok „kulturális életrajzával”, illetve a szerzőség kérdésével, a termékek lényegesebb jellemzőivel; összehasonlítja az önreprezentáció színtereit, stratégiáit, a piachoz, árucikk-státuszhoz való viszonyt, az ár- és érték meghatározás logikáját; végül a hitelesség, eredetiség-különbség keresés, valamint a recycling-termékekkel kapcsolatos fogyasztói ellenérzések, ellenérvek problematikája is terítékre kerül. Elgondolkodtató Varga Ágnes-Éva írása, hiszen nyilvánvalóvá teszi, hogy a hulladékhasznosítás, a recycling technológiák alkalmazása rendkívül összetett probléma, és korántsem bizonyítható egyértelműen ezeknek a környezetvédelemre gyakorolt ténylegesen pozitív hatása.

A Hadtörténeti Múzeum két muzeológusa, Sallay Gergely Pál és Závodi Szilvia egy különleges tárgycsoportról, a harctéri hulladékokból készített különféle dísz- és használati tárgyakról írnak a kötetben. Történeti muzeológusként nem elsősorban műalkotást látnak az elhasznált harci eszközökből készült tárgyakban, sokkal inkább érdekesek számukra maguk az alkotók, illetve a készítés körülményei. A múzeumba az első világháborús anyaggal kerültek az első ilyen tárgyak, majd a gyűjtemény a második világháborúban készült hasonló alkotásokkal is bővült. 2006-ban a Hadtörténeti Múzeum Gary Hollingsworth amerikai műgyűjtővel közösen rendezett megrendítő és nagy érdeklődést kiváltó kiállítását sok ajándékozási/kölcsönadási felajánlás követte. 2007-ben így egy megújult, és a korábbinál jóval nagyobb szabású tárlatot nyithattak meg, amelyet a kurátorok más gyűjteményekből származó tárgyanyaggal is bővítettek. Tanulmányukból megismerhetjük a főbb tárgy- és díszítménytípusokat, valamint azt a történelmi-társadalmi hátteret, élethelyzetet, amelyben ezek a tárgyak készültek, s amely sokszor a túlélést, az újrakezdést jelképezte a háború borzalmai után.

A kötetet lezáró két tanulmány témája ugyancsak a hulladék, de általánosabb szempontból. Gulyás Emese a budapesti Corvinus Egyetem Szociológia Tanszékén 2012-ben védte meg PhD értekezését, amelynek tárgya az etikus fogyasztás volt. Ezzel a kifejezéssel jelölik napjainkban a fejlett konzumtársadalmakban tért hódító felfogást, mely szerint a fogyasztói döntésekben a legfontosabb (közösségi) alapértékeknek és normáknak kellene érvényesülniük. Cooper-Martin és Holbrook 1993-as empirikus kutatása alapján az etikus fogyasztás hat fő cselekvési formában nyilvánulhat meg: a nemfogyasztás, az értékeltvű hétköznapi vásárlás, a bojkott, a pozitív bojkott (buycott), az óvatos, megóvó használat, és a használat utáni gondos elhelyezés, ártalmatlanítás. Az etikus fogyasztás különböző értelmezései közül a szerző politikus fogyasztásként értelmezi azt, vagyis a fogyasztás instrumentális jellegére, politikai nyomásgyakorló lehetőségeire helyezi a hangsúlyt, és Ulrich Beck reflexív modernizáció- és szubpolitika-elmélete nyomán a fogyasztókat nemcsak piaci, hanem politikai cselekvőként is szerepelteti. Gulyás Emese (MTA – Sasakawa Young Leaders Fellowship Fund támogatásával végzett) kutatása, amelynek során önszerveződő fogyasztói csoportokban résztvevő, etikus fogyasztókkal készített interjúkat, igazolta Beck elméletét, miszerint az etikus fogyasztás motivációi között hangsúlyosan szerepel a közügyekben való részvétel igénye. A kötetben közölt tanulmány a kutatási eredmények és következtetések kifejtése során külön hangsúllyal tárgyalja a hulladékok hasznosításával kapcsolatos részleteket.

A kötet utolsó tanulmányát Murányi Veronika jegyzi, aki gyimesi terepmunkáin évek óta kutatja a hulladékkezelés-újrahasznosítás változását és annak társadalmi-kulturális hátterét. Gyimesi hagyományos kultúrájára a szinte teljes (100%-os) anyag-visszaforgatás volt jellemző. A rendszerváltozás óta a hagyományos rend fokozatosan felbomlik, elemei a nyugati fogyasztói civilizáció elemeivel

ötöződnek, a nyugati-kultúrát mintának tekintő, mégis attól eltérő, helyi változatokat hozva létre. Azok az emberek, akik korábban minden vasszeget félretettek, most nehezen boldogulnak a megváltozott mennyiségű és minőségű hulladékkal. Az újrahasznosítást szolgáló magatartásminták egy ideig a modern piacgazdaság tömegesen előállított használati tárgyaival, újfajta anyagaival is „megbirkóznak” (például egy kiürült műanyag palackból akár húszféle egyéb funkciójú tárgy is készülhet), azonban a hulladék eddig nem tapasztalt mennyiségével már nem tudnak mit kezdeni. Murányi Veronika azt vizsgálja, hogy a jelenleg a térségben egyszerre érvényesülő kétféle gondolkodásmód és problémakezelési stratégia (a helyi kultúra anyagáramlási szempontból egykor adaptív környezeti jellege, illetve a környezetvédelem hivatalos, intézményesült formái) milyen eredménnyel járnak a hulladékkezelésben, következtetésében pedig megállapítja, hogy a lokális kulturális hagyomány ismeretére való építkezés nélkül nem képzelhető el a hatékony környezetvédelem.

Az MTA BTK Néprajztudományi Intézetének most megjelent kiadványa már külsejében is figyelemfelkeltő. A kötet szerkesztése, grafikai tervezése, és nyomdai előkészítése is az intézetben dolgozók munkája. A szerkesztő mellett érdemes megemlítenünk a borítótervező Nagy Károly Zsolt, valamint a tördelő Fancsek Krisztina nevét. Küllemében és tartalmában is értékes tehát a Berta Péter által szerkesztett kötet. Külön üdvözlendő, hogy teljes terjedelmében az interneten is olvasható. Ez egyébként lehetővé tenné, hogy legalább a világhálón található változatokhoz a szerzők rövid bemutatását és az idegen nyelvű absztraktokat utólag csatolják. Mindez a kötet kiemelkedő tudományos jelentősége miatt mindenképpen fontos lenne.

A kötet nyomtatott formában megvásárolható az MTA BTK Néprajztudományi Intézetében vagy letölthető a Magyar Elektronikus Könyvtár online állományából (<http://mek.oszk.hu/11200/11239/11239.pdf>), valamint az intézet honlapjának tudástárából (http://www.etnologia.mta.hu/images/stories/tudastar/hasznaltcikk/Hasznaltcikk_kulturak_2012.pdf).

Mándoky Kongur István: Kunok és magyarok. Közzéteszi Molnár Ádám. Budapest, Molnár Kiadó. 2012. (Török–Magyar Könyvtár I.)

Dallos Edina

Török–Magyar Könyvtár címmel új sorozat indul Fodor Pál és Vásáry István szerkesztésében. Az impozáns tervek szerint a sorozatban a török népekre vonatkozó történeti és földrajzi forrásműveken kívül olyan, a magyar néprajz számára is fontos kötetek megjelenése várható, mint a *Manasz* (kírgiz hősenek, ami ismereteink szerint a világirodalom egyik legerjedelmesebb eposza), a törökség eredetmondájának, az *Oguznáménak* különféle változatait fordításban közreadó kötet, illetve Diószegi Vilmos naplója.

A sorozat első tagja Mándoky Kongur István, a tragikusan fiatalon elhunyt magyar turkológus munkáinak gyűjteményes kötete, amely tizenöt nyelvészeti, kilenc történeti cikk és tanulmány mellett mintegy 30 oldalnyi, különböző török nyelvből való népköltészeti mű fordítását tartalmazza.

A kötettel az olvasó Mándoky majdnem teljes életművét megismerheti, legalábbis az életműnek azt a részét, ami nyomtatásban megjelent. Mándoky Kongur István sokkal többet gyűjtött, mint amennyit publikált, sőt az egybegyűjtött írások eredeti megjelenésének évszámaiból rögtön szembe tűnik az is, hogy egyre kevesebbet írt – míg az 1970-es években minden évben közölt legalább három publikációt, addig az 1980-as években összesen négy, igen rövid tudományos vagy tudományos ismeretterjesztő írása és két népdalfordítása jelent csak meg. Ezekben az években sokat utazott, a Szovjetunióban számos török néphez eljutott, de sajnos nem tudjuk, hogy pontosan mit és mennyit gyűjtött, s azt sem, hogy gyűjtései a későbbi kutatók számára mennyire lesznek feldolgozhatók, mivel hagyatékát özvegye csak nagyon korlátozottan teszi hozzáférhetővé.